

УДК 811.161.2 Самовидець
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2025.37.02>

Назарій БАРАНІВСЬКИЙ, асп.
ORCID ID: 0009-0004-9835-9253
e-mail: nazarbaranivskyky29@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ХУДОЖНІ ВИМІРИ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ ГЕТЬМАНІВ У ЛІТОПИСІ САМОВИДЦЯ

Вступ. Літопис Самовидця представляє собою вагомий текст барокової історіографії та є зразком козацького літописання. Унікальний оригінальний характер пам'ятки полягає у специфічному художньому трактуванні історичних персонажів. Літописний текст має виражений літературний характер. Це пам'ятка не лише історична, історіографічна, а й художня. Літературність літопису Самовидця – основа авторського тлумачення реальних історичних постатей. Натомість історичний вимір постає з авторських суб'єктивних позицій, тобто визначальним є підхід художній.

Методи. Використано загальнонауковий метод дослідження. Зокрема синтез і узагальнення. Також застосовується системно-функціональний метод для аналізу світоглядних засад літопису. Також послуговуємось порівняльно-типологічним, філологічним, інтердисциплінарним, системно-описовим методами для вивчення художнього виміру історичних постатей гетьманів у літописі Самовидця.

Результати. Бароковий літопис Самовидця представляє колоритну модель образу гетьмана, українську за характером. Історичні, реальні постаті козацьких лідерів репрезентовано у вимірі художнього авторського трактування. Посередництвом різних образів, зокрема Богдана Хмельницького, Івана Виговського та ін., у літописі подано авторське трактування узагальненого художнього типу українського керманіча Гетьманщини. Образи гетьманів індивідуалізовані, основані на авторських оцінюваннях історичних реалій і конкретних фактів.

Висновки. Історичні образи гетьманів у літописі Самовидця мають художній вимір. Літературність і авторська суб'єктивність у їхньому трактуванні переважає історичний вимір, що набуває також характеру суб'єктивно-белетристичного. Загалом образи реальних історичних гетьманів синтезували в літописі Самовидця риси історичні та художньо-белетристичні з переважанням останніх.

Ключові слова: українська література, літопис Самовидця, художній вимір, образ, белетристика, Бароко, історіографія.

Вступ

Літопис Самовидця є одним із найважливіших текстів барокової історіографії, а також яскравим зразком козацького літописання. Його унікальність й оригінальність визначається насамперед специфікою художнього бачення і тлумачення історичних персонажів. Важливо, що всі міркування в літописі викладені переважно у белетристичному стилі. Тобто літопис є пам'яткою не лише історичною, будучи текстом історіографічним, а й художньою, літературною. І саме ця літературність складає основу для авторського тлумачення реальних постатей історичного буття України. Натомість історичний вимір тут репрезентується виключно з авторських суб'єктивних позицій. Звичайно, автор мислить себе творцем тексту, тобто письменником. І таке позиціонування також свідчить про вагомий творчий для літературної медієвістики. Мета статті – дослідження особливостей художнього тлумачення історичних постатей гетьманів у літописі Самовидця, визначення суто авторського художнього осмислення реальних осіб. Об'єктом дослідження виступає текст літопису Самовидця, а предмет вивчення складає специфіка художнього виміру трактування історичних постатей гетьманів.

Методи

Використано системно-функціональний метод дослідження для аналізу світоглядних засад літопису. Посередництвом системно-описового й текстологічного методів репрезентовано специфіку художнього виміру історичних постатей гетьманів у літописі Самовидця. Також застосовано порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний, філологічний, інтердисциплінарний методи дослідження для аналізу тексту і системи образів гетьманів у ньому. Базовим у статті є історико-літературний підхід, на основі якого визначається художність образів гетьманів у літописі Самовидця.

Результати

У бароковому літописі Самовидця репрезентовано колоритну модель образу гетьмана, що має український характер. Варто наголосити, що ця модель образу є

вагомою для становлення ідеї української державності в добу Гетьманщини. Також важливими є риси, які засвідчують інтеграцію тексту Самовидця в європейський простір. Через образ гетьмана-патріота України реалізується ідея "руської нації", в основі якої лежать здобутки і традиції княжої Русі. Спостерігаємо тут і домінування ідеї православної віри, суттєвий внесок у розвиток якої зробило козацтво. Саме його зусиллями в добу Бароко було створено Гетьманщину й культивовано ідею свободи. У літописі Самовидця образ гетьмана, як і сама ідея гетьманування має певний сакралізований характер, тлумачиться як подарована Богом. Русько-український керманіч Гетьманщини бачиться як вибраний Богом і підтриманий козацтвом. Загалом гетьманові-правителіві притаманні відданість громадському благові, глибока релігійність, палкий патріотизм, щедрість, зокрема відносно до бідних верств населення, а також церков, шкіл, академій і, звичайно, сміливість і мужність у бою, дипломатичний хист. Літопис Самовидця трактує образ гетьмана як суверенного правителя, який обов'язково має зважати на думку народу, щоб не втратити авторитет і владу. Адже гетьман має унікальне право здійснювати волю народу, а не власну. На це його уповноважили Бог і люди. У літописі Самовидця киеворуська модель образу правителя доповнена популярною в часи Бароко ідеєю сарматською, а також ідеєю про "шапку Мономаха", отриману руським володарем від візантійського імператора Костянтина Мономаха. В основі сарматського типу гетьмана-володаря лежить теза про давність і спадкоємність влади, розвинена Густинським літописом і "Синописом".

Історична достовірність літопису Самовидця досить умовна, будучи суттєво доповненою й розширеною художніми авторськими тлумаченнями і підходами. Варто говорити про те, що в образах реальних історичних гетьманів поєдналися риси суто історичні та художньо-белетристичні. Проте останні є визначальними. До того ж, система образів гетьманів у пам'ятці відображає інтереси козацької старшини. І. Франко датує літопис

© Баранівський Назарій, 2025

Самовидця XVII ст., називаючи його важливою пам'яткою, написання якої зумовив історичний факт Хмельниччини (Франко, 1983). Проте в тексті літопису цей історичний феномен поданий у широкому художньому контексті. Франко вказав і на високу літературну вартість твору, його велику роль у творенні козацької моделі українського керманіча. Основа моделі образу гетьмана – авторське розуміння і тлумачення історичних подій. Увага автора зосереджена на історичній постаті гетьмана Богдана Хмельницького, актуалізації прав і свобод, які він здобув для Русі-України. Чітко проглядається утвердження ідеї про автономний статус України та водночас обережне заперечення московського протекторату як найбільш вигідного для Гетьманщини. Образ Б. Хмельницького як центрального героя літопису базується на ідеї про те, що причиною повстання українського народу став нестерпний гніт із боку Речі Посполитої, численні політичні, релігійні, економічні, культурні, духовні чинники. Автор досить сміливо заявляє також про колоніальну політику московського царизму відносно до Русі-України. Погоджуємося з думкою І. Ісіченка про те, що визначальним мотивом війни стала глибока особиста кривда, яку заподіяв Хмельницькому шляхтич Чаплинський. Отже "вводиться характерний бароковий концепт, побудований на невідповідності між скромними вимірами особистого конфлікту та його фатальними наслідками для всієї держави" (Ісіченко, 2011, с. 281). У літописі бачимо суто авторське пояснення глибокої причини цього конфлікту, що врешті набув значення історичного і глобального: "Натрафили на чоловіка одного, у котрого отняли пасіку, которая всей земли Полской начинила бѣди, а тим способом" (Літопис Самовидця, 1971, с. 281).

Творячи текст формально і за жанром історичний, літописний, Самовидець ставить собі за мету бути максимально об'єктивним. Проте ця об'єктивність є умовною, зважаючи на справжній художньо-белетристичний характер твору. Фактично історична об'єктивність усвідомлюється літописцем як відстоювання власного погляду, що досить часто є суб'єктивним і заангажованим. Тому всі образи твору подаються у вимірі художньому як визначальному. Історичний образ гетьмана Богдана Хмельницького уособлює образ ідеального керманіча. Автор виключно позитивно пише про його військову, дипломатичну, культурну діяльність. По суті Самовидець не наголошує на тому, що Хмельницький виступив на чолі народної боротьби, яка переросла у масштабну національно-визвольну війну проти всієї Речі Посполитої. Постать гетьмана Хмельницького осмислюється Самовидцем у контексті конкретних політичних подій. Літопис містить лише дві характеристики, які стосуються безпосередньо гетьмана. На початку твору говориться: "В Чигирині місті мешкал сотник Богдан Хмельницький, козак расторопний в ділах козацьких воєнних, и у пісмi біглий, и часто у двора крoлевского в поселствi будучий" (Літопис Самовидця, 1971, с. 47). Друга характеристика пов'язана з Переяславською радою, що відбулася на початку 1649 р. Тут підкреслюється певна пихатість гетьмана, через яку не вдалося знайти компроміс із королем: "Так зараз по усіх землях слава козацкая и Хмельницького пройшла" (Літопис Самовидця, 1971, с. 5). Автор літопису дає позитивну оцінку Хмельницького загалом, значною мірою ідеалізуючи цю історичну постать, що не завжди відповідало реальності. Отже, визначальним тут є саме авторське трактування історичної постаті, тобто, художній вимір образу. Самовидець схвально пише про порятунок польського короля Яна Казимира від турецько-татарської неволі у Зборівській битві: "Однак же и

гетман Хмельницький того не зичил, жеби міл ся достати монарха християнській в руки и в неволю бісурманскую" (Літопис Самовидця, 1971, с. 58).

Якщо політична діяльність Хмельницького в літописі трактується як виключно позитивна, то про його військові таланти автор пише досить стримано. Тут знову ж таки прослідковуємо впливи виключно авторського розуміння і тлумачення цієї історичної постаті. Уся діяльність гетьмана базувалася на підтримці широких верств народу, зокрема низового козацтва. Натомість літописець виступав репрезентантом поглядів насамперед козацької старшини. З огляду на це, загальна модель образу гетьмана формується на основі її авторського, у суті своєї художнього бачення. Натомість історичні реалії набувають художнього трактування. Принцип об'єктивності щодо історичної особи завуальовується письменницьким тлумаченням. Адже по суті Самовидець позиціонує себе як бароковий письменник. Також у літописі Самовидця присутні образи інших історичних постатей, зокрема гетьманів. Подібно до образу Б. Хмельницького, їхнє трактування базується на суб'єктивному, художньому розумінні. Скажімо, досить критично й негативно говориться про гетьмана Івана Виговського, який засуджується за пропольську політику й орієнтацію на протекторат Речі Посполитої. Політичну кар'єру Виговського літописець бачить як таку, що відбулася завдяки Хмельницькому, коли його було врятовано з татарського полону та призначено писарем. Саме підтримка Хмельницького допомогла Виговському стати політиком. Автор засуджує його за те, що колишній писар виявився не вдячним і забув про це. Тому Самовидець критикує Виговського за те, що "нешасливая заздрость албо хтивость уряду тоє справила, же старшини не один того соби зичил уряду, а не могучи явне с тим откритися и того явне доказовати, тоє умислили и намовили, якого молодого лити Хмельницького, жеби от того уряду отмовлялся, зхдоючи оний" (Літопис Самовидця, 1971, с. 75). Івана Виговського автор засуджує за неправомірне заволодіння владою. Самовидець, нібито, намагається бути об'єктивним, пишучи про незаконне захоплення ним гетьманських клейнодів. Він наголошує, що Виговський, очоливши козацьку еліту, "упросил молодого Хмельницького, жеби при нем зоставали булаву и бунчук, а як войско виходити, жеби з рук и двора Юрия Хмельницького тоє отбирал (Виговский), а пришовши з войска, знову тоє отдавал до рук Хмельницького. На що любо ся вимовлял Виговский усти, але сердцем шукал того способу, – як би тоє цилком опановати" (Літопис Самовидця, 1971, с. 76). Самовидець трактує І. Виговського як такого, що бореться за гетьманську владу після смерті Б. Хмельницького. Хоча традиційно цю владу мав успадкувати Юрій Хмельницький. Літописець називає його не українцем за своїм походженням, а поляком. Для Самовидця Виговський є таким, що за допомогою поляків, знайшов "диру, котрою би міли влізти в той уряд гетьманства и опановати, – и дал такую рацію полковникам и всему войску на той раді зростаючим, якими покору свою показуючи Виговский козакам: просит о позволене усево войска – як оному на листах свій титул писати при тих клейнотах" (Літопис Самовидця, 1971, с. 76). Автор літопису наголошує на езуїтській підступності, яка народ підкуповує: "а чернь яко прості люди, позволили ся оному так писати" (Літопис Самовидця, 1971, с. 76). Самовидець переконаний, що для українського народу добре мати наступником Богдана його сина Юрія, будучи противником Виговського на гетьманаті. Відповідно, він характеризує гетьмана Виговського навіть як політичного інтриганта,

засуджуючи за прагнення "оторватися от царського величества а знову згоду брати з королем полским" (Літопис Самовидця, 1971, с. 76). Маючи гетьманську владу, Виговський, мовляв, провадив таємні перемовини з кримським ханом, інтригуючи з "царським величеством" ніби "проти ляхов оних затыгаєт" (Літопис Самовидця, 1971, с. 78). Насправді, згідно з історичними свідченнями, Іван Виговський був категоричним противником будь-якого союзу з Московщиною, вбачаючи порятунок від неї у спілці з Річчю Посполитою. Саме пропольські орієнтації гетьмана стали причиною гострої критики з боку Самовидця. Автор навіть звинувачує Виговського у братовбивчій громадянській війні: "всіх вистинали и самого Пушкаря стяли, же мало хто з того войска живим вийшов, и Полтаву доценту Виговский спустошил" (Літопис Самовидця, 1971, с. 78). Відтак, визначальним для формування образу Виговського є авторський підхід, його художньо-белетристичні міркування про історичну постать. Тобто, однозначним є переважання художнього виміру над історичним підходом.

Значною мірою образ гетьмана Івана Виговського розкривається у протиставленні з Богданом Хмельницького, коли перший утілює негативного персонажа, а другий – позитивного, навіть ідеального. Політику Виговського автор характеризує як згубну для Русі-України, що і зумовило (за Самовидцем, проте не історично об'єктивно) численні військові поразки гетьмана й урешті його падіння. Останнє сталося, коли "гетман Виговский вийшов під Білу Церкву, хотючи полки купити, але оному послушества не отдавали; бо молодий Хмельницький Юрій вийшов до войска, до котрого ся привернули всі полки з волостми и Сірко з запорожцями" (Літопис Самовидця, 1971, с. 82). Історичний вирок Самовидця щодо Виговського є дуже критичним, адже фінал його як володаря характеризується як ганебний і безславний. Звичайно, це суто суб'єктивна оцінка, значною мірою художньо-авторське бачення, що суперечить історичним реаліям. Тому власної декларації про історичну об'єктивність автор дотримується не послідовно, замінюючи її суто особистісними, художніми тлумаченнями. Натомість в історію Русі-України Іван Виговський увійшов як гетьман, який усіляко сприяв розвитку Козацької держави, виступивши фактично з ідеєю вільної України, насамперед від Москви. Промовистим фактом на користь цього є Зборівський договір, в основу якого покладено ідею Великого князівства Руського, яка потім була розвинена в Гадяцьких пактах 1658 р. Натомість Самовидець нічого не пише про те, що Гадяцькі пакти денонсували Переяславську угоду 1654 р. і таким чином Гетьманщина розірвала договір із Москвою як єдиним військовим союзником. Тому образ Івана Виговського поданий у літописі Самовидця виключно в художньому вимірі, коли історичні факти цілковито не дотримуються, а набувають художнього забарвлення, інтегруючись у белетристичну площину.

Ще одним доказом на користь авторського, художнього трактування образу Івана Виговського є замовчування історично відомого, послідовного захисту гетьманом віри православної. Виговський виходив із того, що влада володаря сильніша за умови підтримки ним православної церкви й митрополита. Тому гетьман зробив суттєвий внесок у розвиток української церкви та освіти, вважаючи їх вагомими для загального прогресу Козацької держави. Натомість Самовидець свідомо ігнорує ці історичні реалії, натомість репрезентує образ Виговського зовсім не відповідним історичним фактам. Відтак головним тут є саме художній вимір. Очевидно, Самовидець не був прихильником ідеї князівства

Руського, яку обстоював Виговський. Так, не об'єктивним із погляду історичного автор літопису виступає, характеризує дипломатичні відносини Виговського з Річчю Посполитою як такі, що ведуть до підпорядкування Русі-України нею. Хоча реально Іван Виговський виступав за відновлення політичного устрою Польщі, який існував до війни з Руссю-Україною на чолі з Б. Хмельницьким. Історики політику Виговського вважають такою, що спрямовувалась на об'єднання, конфедерацію українського, литовського й польського народів із рівними правами для всіх. Повністю в художньому авторському світлі подано здобуття Виговським гетьманської булави. Отже, визначальним у творенні образу гетьмана Івана Виговського є саме художній вимір, оснований на суб'єктивному авторському баченні реальної історичної постаті.

Фактично історичні постаті гетьманів Івана Виговського, Петра Дорошенка, Павла Тетері, Дем'яна Многогрішного в літописі Самовидця тлумачаться цілком у негативному світлі, відповідно до авторських поглядів. Тут домінує зовсім не історичне начало, а суто індивідуальний, авторський підхід. Тобто, це не правдиві історичні образи, а здебільшого художні типи. Історичні реалії Самовидець по суті ігнорує, керуючись власними антипольськими переконаннями. Натомість політичні погляди автора репрезентують історичні постаті Якова Сомка, Івана Богуна, Івана Золотаренка, які подано суто позитивно. Фактично всі вони були прихильниками автономного статусу Гетьманщини під московським протекторатом, водночас зберігаючи давні козацькі права та вольності. Хоча історія довела помилковість таких поглядів і однозначно імперський, колонізаторський характер політики Московщини відносно до Гетьманщини.

Уперше згадує Самовидець Якіма Сомка під 1660 р., коли той був у Переяславі наказним гетьманом, "одержал щире при его царському величеству" (Літопис Самовидця, 1971, с. 84), що імponує літописцю. Цей образ значною мірою ідеалізований. Його гетьманську діяльність автор трактує як спрямовану на утвердження на "Задніпрі" політичної стабільності. На Сомковій "раді" "гетманом його козаки учинивши, присягали ему" (Літопис Самовидця, 1971, с. 84). Спроба козацтва подати цю раду як легітимну спровокувала бунт Запорозького війська, бо "запорожці собі гетмана Брюховецкого звали, а полковник нижинский Васюта собі гетьманства хотіл і не слухал Сомка гетмана" (Літопис Самовидця, 1971, с. 84). Єпископ Мефодій звів наклеп на Сомка цареві, адже він "по орду посилает, хотючи змінити, що була неправда" (Літопис Самовидця, 1971, с. 84–85). Опір Сомку чинять також І. Брюховецький, козацька старшина, вище духовенство. Проте автор виступає прихильником Сомка, часто замовчуючи при цьому історичні дані й замінюючи їх суто художніми новелами. Так, усі заворушення проти Сомка він характеризує, як антизаконні. Юрія Хмельницького звинувачує в порушенні прав також, протиставляючи йому популярного серед козацтва Сомка. Самовидець ставить у провину Ю. Хмельницькому "велику війну", яка "сточилася з обох сторін", і в якій "Хмельницький люди погубил и табор утратил" (Літопис Самовидця, 1971, с. 86). Автор підносить постать Якіма Сомка, бо "військо козацкое, видячи, же Яким Сомка, не щадячи здоровья свого, ишол з войском, и добрим приводцею був, хотили учинити совершенно гетманом" (Літопис Самовидця, 1971, с. 86). Бачимо суто авторське, в основі своєї художнє трактування постаті гетьмана Я. Сомка як дуже гідного керманіча Козацької держави. Трагедією стала зрада його писарем, князем Г. Ромодановським, полковником ніжинським Василем

Золотаренком (Васюта) і самим І. Брюховецьким. Тоді "запорожські козаки в раді своєї самоволно Брюховецького українським огласили гетьманом и письменно его царському величеству рекомендували" (Літопис Самовидця, 1971, с. 87). Далі історична постать Сомка подається через призму реальних постатей В. Золотаренка й І. Брюховецького, які переважно представлені в белетристичному авторському ключі.

Досить складним у літописі є образ гетьмана Івана Брюховецького. Він досить неоднозначний. Так, автор дуже позитивно пише про його повстання проти Московщини, політичний, економічний, культурний гніт якої став нестерпним і загрожував існуванню Гетьманщини. У цьому контексті досить чітко вимальовується авторське тлумачення стосунків Русі-України й Московщини як рівних і повноправних. Іван Брюховецький постає в контексті нестабільної ситуації, розпорошеності влади, що, на думку Самовидця, спричинене численними змаганнями за гетьманську булаву. Спочатку перемоги Брюховецького над ворогами трактуються в літописі як приватні, а не державні: "Брюховецькій ліпшю ласку з запорожцями міл у его царського величества, а то за старанієм єпископа Мефодія, котрого Брюховецькій запобіг подарунками и обетницами розними" (Літопис Самовидця, 1971, с. 89). Тобто він діє в інтересах власного утвердження, а не гетьманщини загалом. Тому автор не впевнений у його легітимності, що надає образу негативного забарвлення. Й отримання ним влади літописець вважає неправомірним. Також Брюховецький позбавлений, на думку автора, відчуття добра і справедливості, а прагнення до влади є для нього визначальним. Тому гетьмана він засуджує, адже "гвалтом, – як каже Сомко, гетьманство Брюховецькому дано" (Літопис Самовидця, 1971, с. 90). Визначальною негативною характеристикою Брюховецького є безпосередня причетність до страти Я. Сомка. Загалом Самовидець подає постать І. Брюховецького як тоталітарного гетьмана, далекого від демократичних засад Гетьманщини.

Зовсім інше звучання має в літописі Самовидця постать гетьмана Петра Дорошенка, який "був асаулом при гетьману Тетері, тут же будучи и при Опарі, старался о гетьманство и солтана переєднал. Котрого руку солтан з ордою держучи, призвавши Опару до себе з старшиною, сказав Опару взяти, а Дорошенка гетьманом казакам" (Літопис Самовидця, 1971, с. 98). Він постає в інтерпретації автора як неординарна, талановита людина і гетьман, державний діяч. На відміну від інших керівників, цей гетьман є досить незалежним у своїх діях. Цілком негативним у літописі є образ гетьмана Дем'яна Многогрішного, який "будучи наказним гетьманом от Дорошенка за тоє поставлен, же он найпершей отступил от Брюховецького" (Літопис Самовидця, 1971, с. 106). Многогрішний став гетьманом поза законом, без виборів, що трактується суто негативно. Тому його настигла Божа кара за те самочинне захоплення влади. Як бачимо, суто авторська художня оцінка є визначальною в цьому контексті. Для підсилення негативності образу згадується факт піддання анафемі (прокляття) Дем'яна Многогрішного Вселенським Патріархом. Адже гетьман "в пиху вознесшися, легце собі тоє поважил, еще ся срожачи, але зараз оново Господь Бог скарал, же спадши з ганку, шоб зломал" (Літопис Самовидця, 1971, с. 110).

Так само негативно подає Самовидець образ гетьмана Івана Самойловича і його синів, критикуючи за пихатість, гордіну, неповагу до козаків, духовну малість, страх. Поразка і втрата влади Самойловичем, а потім і його сибірське заслання репрезентовано суто в

художньому вимірі, описано як Божа кара за діяльність. Цілком прихильно і позитивно трактується в літописі гетьман Михайло Ханенко. Фактично історичні постаті гетьманів подані у світлі художньому. Ідейні та політичні засади тексту дають підстави говорити про те, що першу частину літопису автор написав на замовлення І. Самойловича, образ якого до втрати влади подається суто позитивно. А після його падіння набуває протилежного трактування.

Друга частина літопису Самовидця досить близька до позицій Івана Мазепи. Тому надалі всі історичні постаті трактуються відповідно до цього. 1687 р. став роком здобуття гетьманської булави Іваном Мазепою. Цей факт трактується автором як повернення стабільності й вихід із Руїни: "И так ново поставлений гетман, постановивши порядок у войску, розслал по усей Україні, жеби тую своя волю унимали, а тих бунтовщиків уникали, а ежели кому яка кривда от кого ест, жеби правом доходили" (Літопис Самовидця, 1971, с. 146). Автор, на відміну від інших козацьких літописців, дає позитивні характеристики постаті Мазепи. М. Петровський щодо цього пише: "Таке ставлення Самовидця до Мазепи, при чому з перших часів Мазепиною гетьманство, треба особливо пам'ятати, маючи на увазі, що гетьман Мазепа за тих часів не мав великої популярності на Україні" (Літопис Самовидця, 1971, с. 107). Отже, друга частина в літописі цілком імовірно була написана під його впливом і на замовлення.

Також у літописі подано історичну постать полтавського полковника Мартина Пушкаря із притаманними йому рисами патріотизму, героїзму, чесності, висоти духу, справедливості, істини. Особливо чітко цей образ вимальовується в контексті повстання проти І. Виговського, що охопило Полтавщину й усю Лівобережну Україну. Автор трактує Пушкаря як талановитого політика, противника Виговського і прихильника Ю. Хмельницького. Постать Пушкаря подано на противагу Виговському, який незаконно позбавив влади в Ю. Хмельницького. А от Пушкаря шанує закони, виступаючи єдиним представником козацької старшини у боротьбі з Виговським. Він здатний віддати життя за козацьку правду. Літописець переконаний, що головним чинником оцінки історичної особистості є те, як вона здобула владу. Самовидець наголошує, що Іван Виговський "на сукромлення Пушкаря послал свої корогви зятяговие" (Літопис Самовидця, 1971, с. 77), тобто вдався до силової розправи з ним. Виговський, на суб'єктивну думку літописця, отримав булаву "словами лестивими, яко й подарунками уконтектовавши" (Літопис Самовидця, 1971, с. 77). Звичайно, це не підтверджено історичними фактами і має суто белетристичний характер, як і сам метод подачі матеріалу. Порівняно з Виговським полковника Пушкаря зображено як втілення рис сміливості, чесності, відкритої боротьби. Уся діяльність Виговського спрямована на "ускромлення Пушкаря" (Літопис Самовидця, 1971, с. 78) і "пушкарівців", що трактується Самовидцем як внутрішнє громадянське протистояння в Гетьманщині. Автор творить історичний образ Пушкаря суто в художньому вимірі, представляючи його як втілення особистості чесної, сміливої, рішучої. Через цей образ трактується глибока трансцендентна вина Виговського перед рідною Руссю-Україною.

Дискусія і висновки

Історичні образи гетьманів у літописі Самовидця є реальними, проте подаються і трактуються у світлі художнього авторського бачення. Художній вимір є визначальним для формування образів. Усі персонажі репрезентують белетристичне, історико-літературне

трактування літописцем історії України, зокрема конкретних фактів і подій. Вагоме значення у структурі художнього типу кожного з них має усвідомлення ідеї української державності у вигляді Гетьманщини. Деталі образів розкриваються в контексті певних історичних умов, які художньо трактуються й доповнюються видуманими авторськими новелами і фрагментами. У літописі Самовидця бачимо авторське трактування узагальненого художнього типу національного володаря часів Гетьманщини. Образи гетьманів тут є досить індивідуалізованими, основаними в суті своїй виключно на авторських оцінках і розумінні контексту історичних реалій і конкретних фактів.

Центральним у літописі є історичний образ Богдана Хмельницького, що в художньому вимірі втілює ідеального керманіча, кращі риси державного, військового, дипломатичного лідера, а також захисника церкви, морально-етичних засад. Він виступає носієм української автономної ідеї. Тут визначальне значення має відповідність історичних позицій гетьмана поглядам самого автора (ймовірно, козацького сотника Романа Ракушки-Романовського), Самовидця. У негативному художньому вимірі репрезентовано історичний образ гетьмана Івана Виговського. Тут авторське, суб'єктивне трактування зумовлюється пропольською політикою гетьмана, що суперечило позиціям Самовидця. Автор цілком відходить від історичних свідчень про Виговського як діяча, який суттєво розбудував Гетьманщину, а також одним із перших проголосив ідею незалежності Русі-України.

Подібний метод художнього трактування обирає Самовидець і стосовно історичних постатей гетьманів Павла Тетері, Петра Дорошенка, Дем'яна Многогрішного. Літописець так само не надає головного значення історичним фактам і реаліям, керуючись власними

антипольськими позиціями. А художніми втіленнями суспільно-політичних поглядів Самовидця виступають образи гетьманів Якова Сомка, Івана Золотаренка, Івана Богуна за їхні симпатії до московського протекторату автономного статусу Козацької держави. Підтвердженням цього є і художній образ, створений на основі історичної постаті Івана Мазепи. Останній описаний досить коротко, позитивно, стримано виважено до розриву з царем Петром I. Далі, після Полтавської битви, про нього свідчень фактично немає. Отже, Самовидець створив художні образи історичних постатей, які втілюють белетристичні тлумачення історичних подій, суспільно-політичних і культурно-духовних засад Козацької держави в різні часи.

Список використаних джерел

- Ісиченко, І. (2011). *Історія української літератури: епоха Бароко: XVII–XVIII століття*. Святогорець.
Літопис Самовидця (1971). Наукова думка.
 Петровський, М. (1926). *До питання про певність відомостей літопису Самовидця й про автора Літопису (Романа Ракушки-Романовського)*. Ніжинський інститут народної освіти.
 Франко, І. (1983). *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.* Т. 41. Наукова думка.

References

- Franko, I. (1983). *Outline of the History of Ukrainian-Ruthenian Literature up to 1890*. V. 41. Naukova dumka [in Ukrainian].
 Isichenko, I. (2011). *History of Ukrainian Literature*. Svjatogorets [in Ukrainian].
 Petrovskiy, M. (1926). *On the Reliability of the Chronicles of Samovydet and the Authorship of the Chronicle (Roman Rakushka-Romanovsky)*. Nizhynskiy instytut narodnoi osvity [in Ukrainian].
The Chronicle of Samovydet (1971). Naukova dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу/ Received: 07.01.25

Прорецензовано/ Revised: 25.01.25

Схвалено до друку/ Accepted: 18.03.25

Nazarii BARANIVSKYJ, PhD Student
 ORCID ID: 0009-0004-9835-9253
 e-mail: nazarbaranivskyy29@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ARTISTIC DIMENSIONS OF HISTORICAL FIGURES OF HETMANS IN THE CHRONICLE OF SAMOVYDETS

Background. *The Chronicle of Samovydet* represents a significant text within Baroque historiography and serves as an exemplar of Cossack chronicle writing. The unique originality of this work lies in its distinctive artistic interpretation of historical figures. The chronicle exhibits a pronounced literary nature, positioning it as a monument not only of history and historiography but also of artistic expression. The literary qualities of the Chronicle of Samovydet form the foundation for the author's interpretation of real historical personalities. Consequently, the historical dimension is shaped by the author's subjective perspectives, wherein an artistic approach predominates.

Methods. The study employs a general scientific methodology, particularly synthesis and generalization. Additionally, a system-functional method is utilized to analyze the worldview principles underpinning the chronicle. Furthermore, comparative-typological, comparative-historical, philological, interdisciplinary, system-descriptive, and textual methods are applied to examine the artistic representation of historical figures – specifically, the hetmans – in the Chronicle of Samovydet.

Results. *The Chronicle of Samovydet* presents a vibrant portrayal of the hetman archetype, distinctly Ukrainian in character. Historical, real-life figures of hetmans are depicted through the lens of the author's artistic interpretation. Through various figures, such as Bohdan Khmelnytsky, Ivan Vyhovsky, and others, the chronicle offers an artistic vision of the generalized archetype of the Ukrainian leader of the Hetmanate. The depictions of the hetmans are individualized and based on the author's evaluations of historical realities and specific events.

Conclusions. The historical portrayals of hetmans in the Chronicle of Samovydet possess an artistic dimension. The literary qualities and the author's subjectivity in their interpretation outweigh the historical dimension, which also takes on a subjective and fictionalized character. Overall, the depictions of real historical hetmans synthesize historical and fictionalized elements, with a predominance of the latter.

Keywords: *Ukrainian literature, Chronicle of Samovydet, artistic dimension, portrayal, fiction, Baroque, historiography.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.